

Předání Lužic Sasku v letech 1620–1635*

Jan Zdichynec, in:

Jiří Hrbek – Petr Polehla – Jan Zdichynec, „*Od konfesijní konfrontace ke konfesijnímu míru*“. *Sborník z konference k 360. výročí uzavření vestfálského míru*, Ústí nad Orlicí 2008, s. 70–88 (verze před tiskem)

Předání Lužic Sasku sice není přímo zmiňováno v textu vestfálských ujednání, právě jejich uzavření spolu s dalšími okolnostmi nicméně umožnilo trvalost této teritoriální změny. Jedná se o událost, která je dostatečně známa a zdůrazňována i v obecném povědomí. Zároveň však jde o příběh s neznámými podrobnostmi, který dovoluje nahlédnout do různých méně probádaných rovin raně novověké historické reality.

Jen stručně shrnu historiograficky poměrně dobře zpracovanou diplomatickou, respektive vojenskou cestu ke ztrátě Lužic a budu se zabývat především tím, **jak** ono předání vlastně probíhalo, tedy jak se v raném novověku měnila státoprávní příslušnost konkrétního území. Jistě totiž nešlo jen o dva podpisy, respektive dvojí připojení pečeti pod státoprávní akt. Bylo třeba přesně stanovit okolnosti a průběh předání, které potom fakticky trvalo několik let. Z řady dalších otázek, které se nabízejí, naznačím odpověď na jednu: jak mohli tuto změnu prožívat obyvatelé příslušné země, pokud lze jejich názory vůbec poznat. Věnovat se budu především zajímavému pohledu na předání Lužice a vestfálský mír z pera potomka českého exulanta.

Dokumenty k předávání Lužic Sasku jsou v hojné míře dochovány v archivech na území Německa (dnes zejména fondy saských úřadů v hlavním zemském archivu v Drážďanech,¹ ale i v archivu lužických stavů v Budyšině), částečně i ve Vídni, tam zvláště v archivu dvorské komory a dvorského archivu.² Velmi bohaté jsou ale rovněž prameny uložené v pražském Národním archivu. Nejúplnější se zatím jeví dochování ve fondu *Česká dvorská kancelář*,³ úřadu, který také předávání Lužic věnoval ve své době největší pozornost; její pozůstalosti budu v tomto příspěvku využívat nejvíce. Ve fondech *Lužické spisy* či *České*

* Tento příspěvek byl zpracován v rámci plnění grantu GAČR 404/08/0031 *Integrační a desintegrační tendence v České koruně na sklonku středověku*, jehož nositelem je FF UK v Praze.

¹ Prameny k Lužicím jsou dnes v pozůstalosti saských úřadů značně rozptýlené, srov. alespoň SHStA Dresden, Loc. 33494, Rep. XXXII, Oberlausitz, č. 66 (akta a privilegia Horní Lužice od roku 1544); Loc. 37329, Rep. XXII, Oberlausitz, č. 8 (akta, předání markrabství Horní a Dolní Lužice 1630). V Drážďanech se dochoval také originální text recesu o předání, *tamtéž*, Originalurkunde nr. 13021; srov. níže.

² Srov. ÖStA Wien, HHStA, *Österreichische Akten*, Böhmen 30 (mj. zástava markrabství Horní a Dolní Lužice, dobrozdání o postavení markrabství z 18. století); Hofkammerarchiv Wien, *Reichsakten*, sg. F 92; sg. F 128 (Markrabství Lužice 1554–1636).

³ Viz např. NA Praha, *ČDK*, sign. II A 3, kart. 56 (kromě předání Lužic tu jsou sebrány dokumenty i k odstoupení Slezska Braniborsku či Moravy králi Matyáši roku 1478); sign. II B 7, kart. 316 a zejména kartony 191–194; (sign. II A 4), léta 1636–1747; dále i řada listin pod sign. II A 4.

oddělení dvorské komory nacházíme naopak především doklady ke sněmovním jednáním a daňovým záležitostech obou lužických markrabství z časově širšího období. Zejména v případě obtížně přístupných *Lužických spisů*, které více méně tematicky a systematicky shrnují úřední agendu nejvyšších českých královských úřadů týkající se obou Lužic, nelze zatím přesněji zhodnotit výskyt dokumentů k předání Lužic.⁴

V české historiografii změnu teritoriální příslušnosti lužických markrabství nejpodrobněji vyličil právní historik J. Kapras, i v souvislosti s marným úsilím o znovupřipojení Lužic k českému státu po roce 1918.⁵ V německém prostředí se problematikou vedle historiků 19. století⁶ v novější době zabýval především K. Blaschke⁷ a byla jí věnována pozornost i v rámci *Dějin (Lužických) Srbů*.⁸ Praměny bohemikální provenience však v této souvislosti zatím důkladněji zohledněny nebyly.

Markrabství Horní a Dolní Lužice se přidávala k českému stavovskému povstání dosti váhavě, jistě i ve vzpomínce na tvrdé potrestání, jež se zejména Horní Lužici dostalo v souvislosti s potrestáním českého stavovského odboje roku 1547. Až po nabídce Majestátu k ochraně evangelického náboženství a přijetí do konfederace českých a slezských stavů se začalo jejich stanovisko měnit.⁹ Nakonec Lužičané podpořili v srpnu 1619 v Praze sesazení Ferdinanda Štýrského z trůnu a volbu Fridricha Falckého novým českým králem. Zdejší stavy pak jednaly stále odvážněji. Docházelo k útokům na katolické duchovenstvo v Budyšině a Lubáni; uvažovalo se o sekularizaci zbylých církevních statků v zemi.¹⁰ Pod tlakem událostí hornolužický zemský fojt Karel Hannibal z Donína, který byl katolického vyznání a stál na

⁴ K fondu stručně Alena PAZDEROVÁ A KOL., *Státní ústřední archiv v Praze. Průvodce po archivních fondech a sbírkách*, I/1, Praha 1997, s. 114.

⁵ Jan KAPRAS, *Lužice a český stát (k třístému výročí Pražského míru)*, Praha 1935; TÝŽ, *Prawne stawizny Hornjeje a Delnjeje Lužicy za čas českeho knjezerstwa*, Budyšin 1916, zvláště s. 85–87, TÝŽ, *Lužice jako menšina*, Praha 1927, s. 7–8. Jen stručně Zdeněk BOHÁČ, *Lužice, země české svatováclavské koruny*, in: TÝŽ, *České země a Lužice* (sebrané stati), Tišnov 1993, s. 11–20.

⁶ Srov. alespoň Hermann KNOTHE, *Antheil der Oberlausitz an den Anfängen des dreißigjährigen Krieges*, in: NLM 56, 1880, s. 1–95; Hermann KNOTHE, *Die Oberlausitz während der Jahre 1623–1631*, in: NLM 65, 1889, s. 191–261; E. KOCH, *Die Oberlausitz in den Kriegsjahren 1631 bis 1635*, in: NLM 96, 1920, s. 42–101.

⁷ Karlheinz BLASCHKE, *Der Übergang des Markgraftums Oberlausitz von der Krone Böhmens an den Kurfürsten von Sachsen während des Dreißigjährigen Krieges*, in: Karlheinz BLASCHKE, *Beiträge zur Geschichte der Oberlausitz* (sebrané stati), Görlitz – Zittau 2000, s. 93–107. V širším kontextu srov. Frank MÜLLER, *Kursachsen und der Böhmisches Aufstand 1618–1622*, Münster 1997; jen stručně Alexander SCHUNKA, *Die Oberlausitz zwischen Prager Frieden und Wiener Kongreß (1635 bis 1815)*, in: *Geschichte der Oberlausitz*, hrsg. v. Joachim BAHLCKE, Leipzig 2004, s. 143–179, zvláště s. 143n.

⁸ Jan BRANKAČK – Frido MĚTŠK, *Stawizny Serbow*, I, Budyšin 1977, zvláště s. 197–226.

⁹ Ke konfederaci stavů českých zemí srov. alespoň Karel MALÝ, *Die Böhmisches Konföderationsakte und die Verneuerte Landesordnung – zwei böhmische Verfassungsgestaltungen im Anfang des 17. Jahrhunderts*, in: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germ. Abt.* 122, 2005, s. 285–300.

¹⁰ Samuel GROSSER, *Lausitzische Merckwürdigkeiten*, I–III, Leipzig – Budissin 1714, zde II, s. 37.

straně Ferdinanda II., rezignoval na svůj úřad. V květnu 1620 jmenoval Fridrich Falcký jeho nástupcem luteránského hraběte Jáchyma Ondřeje Šlika, který měl být o rok později popraven jako jeden ze sedmadvaceti českých předáků stavovského odboje na Staroměstském náměstí.

Tehdy do lužických dějin přímo vstupuje saský kurfiřt Jan Jiří I. (vládl 1611–1656). Jeho rozporuplná politika je dostatečně známa.¹¹ Na začátku roku 1620, kdy začalo vojenské soupeření o Čechy mezi Fridrichem a Ferdinandem, se na saského panovníka s prosbou o pomoc obrátily obě soupeřící strany: Ferdinand II., který byl v danou chvíli příliš slabý, než aby mohl vlastními vojenskými silami zpátky získat odpadlé země České koruny, ale i české nekatolické stavy.

Jan Jiří však v dobách českého povstání proti císaři nevystoupil, snad z loajality, snad z roztrpčení nad tím, že se nekatolickým českým králem nestal sám, ačkoli by Čechům i Lužičanům možná býval jako král a markrabě vítanější než Fridrich Falcký. Byl ostatně luterán a stál jim i geograficky blíže. Rozhodl se pro Ferdinandovu nabídku, ostatně velmi výhodnou: Habsburk totiž hned Janu Jiřímu nabídl odškodnění za výdaje s jeho zásahem spojené. V té věci jednal v císařově pověření od konce roku 1619 v Drážďanech právě někdejší hornolužický fojt Karel Hannibal z Donína, který očividně požíval značné Ferdinandovy důvěry.¹² Donín pravděpodobně také navrhoval znění dokumentů ošetřujících zástavní předání Lužic. Jan Jiří požadoval, aby císař uznal sekularizaci církevních panství v dolno- a hornosaském říšském kraji a neutiskoval luterány ve svých zemích. K uhrazení vynaložených válečných škod mu měl Ferdinand II. zastavit Horní i Dolní Lužici.

Jan Jiří tak jasně označil Lužice za cíl další saské expanze. Sasko v podstatě po sekularizaci biskupství Naumburg, Merseburk a Míšeň a zisku hrabství Mansfeld nemělo už další možnosti rozšířit své území v polabském prostoru. Nabízely se ale Lužice. Wettini ostatně východním směrem pohlíželi už v 15. století, jak naznačuje nákup zaháňského knížectví roku 1472.¹³

Lužice byly přitom pro Sasko zajímavé z mnoha důvodů. Nebyly od něj odděleny výraznější přírodní hranicí; hranici mezi Lužicemi a Saskem tvořila nevelká řeka Pulsnice. Navíc byla obě lužická markrabství až do reformace zahrnuta do biskupství míšeňského, což přinášelo i kulturní vazby k míšeňskému prostoru, které se projevovaly v oblasti výtvarného umění či v častých studijních cestách Lužičanů do Lipska či Witenberku. Starší kontakty

¹¹ V přehledu k této osobnosti Axel GOTTHARD, *Johann Georg I. (1611–1656)*, in: *Die Herrscher Sachsens. Markgrafen, Kurfürsten, Könige 1089–1918*, München 2004, s. 137–147.

¹² H. KNOTHE, *Antheil*, s. 20. Dokládají to i některé dopisy v českých fondech, srov. NA Praha, ČDK, sign. II A 4, kart. 191, opis listu Ferdinanda II. daného ve Vídni 20. června 1620.

¹³ K. BLASCHKE, *Übergang*, s. 100.

posílilo i přijetí luteránství v obou regionech. Západovýchodní evropský obchod podél cesty zvané *Via regia* spojoval Sasko a Lužice i v hospodářském ohledu.¹⁴ Expanze do Lužic pak měla nepochybně značně usnadnit pozdější získání Polska Wettiny.

Ferdinand II. s požadavky Jana Jiřího souhlasil. Patrně vycházel z naděje, že si saský kurfiřt podrobí rebely pouhou demonstrací vojenské síly. 22. dubna 1620 udělil kurfiřtovi tzv. *commission*, pověření a plnou moc přivést k poslušnosti povstalce v obou Lužicích a slezských knížectvích, podléhajících přímo českému králi. V případě nutnosti mohl kurfiřt použít vojenskou moc, směl zasahovat do činnosti úřadů a konfiskovat majetky vůdců spiknutí, případně udělovat královskou milost těm, kteří by se vrátili do tábora Habsburků.

V bohemikálních fondech se dochovala v té souvislosti např. řada Ferdinandových ujištění (dobovým termínem *assekuration*) pro kurfiřta o uhrazení válečných výdajů z léta 1620.¹⁵ Ferdinand II. prohlašuje, že Jan Jiří, jeho milý „*příbuzný a věrný kurfiřt*“, mu nabídl pomoc znovu získat království České, které mu jeho rebelující poddaní odňali porušením přísahy a míru, a slibuje mu za sebe a své dědice uhradit všechny výdaje, které mu při tom vzniknou. Už teď slibuje kurfiřtovi zastavit obě markrabství Horní a Dolní Lužici se všemi náležitostmi. Obě území však mají zůstat podle dávných inkorporací pevnou součástí české Koruny; ostatně proto mají nést náklady za její znovuzískání Habsburkům.¹⁶

Císař tedy získal Jana Jiřího I. do svého tábora; saský kurfiřt si tím vysloužil hořkou kritiku svých souvěrců v Říši i v českých zemích. Na sklonku léta 1620 začal nicméně provádět svěřený úkol. Do konce září se celá západní část Horní Lužice vrátila k poslušnosti Ferdinandovi II. Zdálo by se, že vše proběhne bez boje. Do věci se ale vložil Jan Jiří Krnovský, jemuž mezitím jako zplnomocněnci zimního krále složily hold stavy východní části Horní Lužice, tedy zhořeleckého kraje. Vojska saského kurfiřta a krnovského knížete se střetla při obléhání Budyšína, který po třítýdenním obléhání a ostřelování 5. října 1620 kapituloval. Ve druhé polovině října vpadlo saské vojsko i do Dolní Lužice a postupně ji získalo.¹⁷

Mezitím bylo na bělohorské pláni rozhodnuto o osudu celého povstání: pod dojmem porážky stavovského vojska se v Lužicích odpor proti saskému kurfiřtovi rychle hroutil. Lužické stavy nyní přistoupily za kurfiřtova zprostředkování k narovnání s českým králem a

¹⁴ Srov. stručně Joachim HENNING, *Entlang der Via Regia. Auf den Spuren eines mittelalterlichen Handelsweges durch die Oberlausitz*, Zittau 2007.

¹⁵ Např. NA Praha, ČDK, karton 191, Vídeň, 6. července 1620.

¹⁶ „... vnserer Beÿde Marggraffhumber Ober: vndt NiederLausitz, alß ein pertinentz vndt Stuckh bemelts Königreichs Böhmen, zu völliger deßselben recuperierung ... beÿ vnsern rebellierenden Vnterthanen, mit allen nutzungen vndt gerechtigkeiten, Pfandtweiß, eingesetzt,“ *tamtéž*.

¹⁷ Rudolf LEHMANN, *Geschichte der Niederlausitz*, Berlin 1963, s. 183–184.

podepsaly stejně jako stavy slezské tzv. *Akkord*, v němž uznaly Ferdinanda II. za zeměpána a zároveň dostaly ujištění svobodného vykonávání náboženství (3. března 1621).¹⁸

Jan Jiří zůstal pověřen vrchním dohledem nad Horní a Dolní Lužicí: začalo postupné předávání Lužic Wettinům. 13. července 1621 složily lužické stavy na sněmu konaném v Kamenci „*císaři ... a kurfiřtovi saskému jako císařskému komisaři*“ prozatímní hold, přičemž sám Ferdinand II. do země nepřišel. Vstoupila tak v platnost komise z dubna roku 1620, jež dala Janu Jiřímu v podstatě výkonnou moc v markrabství. Jan Jiří mimo jiné přislíbil, že stavům ponechá náboženské svobody, což potvrdil vzápětí i Ferdinand II. Kurfiřt se ovšem již tehdy vměšoval do náboženských záležitostí ve prospěch protestantů, často proti vůli českého krále a katolických institucí. Právě ze spletné situace církevní v té době cítíme složité postavení lužického regionu, který byl předán luteránskému zeměpánovi zatím jen jakoby napůl.

Zvláštní státoprávní situace vyžadovala vyjasnění. Kurfiřt navíc začal císaři předkládat účty ze svého vojenského působení. V srpnu 1621 vypočítal náklady ve výši 2,5 milionů zlatých, se slezskou kampaní později ještě vzrostly, nakonec na 4 miliony zlatých, jež ale český král nebyl v žádném případě schopen splatit. V červnu proto vyjednali habsburští komisaři se saskými dvorskými rady na sněmu v Budyšině v úhradu za válečné náklady zástavní předání Horní a Dolní Lužice Sasku, jehož podmínky byly formálně upřesněny tzv. *Immissionsrezessem* (23. června 1623). Tento dokument, vydaný zvlášť pro Horní a zvlášť pro Dolní Lužici, je k dispozici v řadě exemplářů v bohemikálních i jiných fondech; i to ukazuje významy a dopady události.¹⁹

Lužická markrabství měli Janu Jiřímu zástavně předat na zemských sněmech zplnomocnění komisaři. Jedním z nich byl Fridrich z Talmberka († 1634) na Vlašimi a Jankově, císařský rada, komorník a president nad apelacemi, který získal značný vliv po roce 1621 a byl členem mimořádného soudu s českými povstanci. Vedle něj se uplatnil i Ota z Nostic, svobodný pán na Falknově a německý vicekancléř království českého, a doktor práv Ota Melander. Ke své činnosti dostali od českých královských úřadů podrobné instrukce: měli zajistit hladké předání dokumentů, stanovit výši kurfiřtových pohledávek a zjistit vůbec úroveň solventnosti lužického markrabství, která mají uspokojit požadavky Jana Jiřího.²⁰ 24.

¹⁸ K. BLASCHKE, *Übergang*, s. 102.

¹⁹ Text je vydán např. v *Codex Augusteus, Oder Neuvermehrtes Corpus Juris Saxonici*, hrsg. v. Johann Christian LÜNIG, Leipzig, Johann Friedrich Gleditschens seel. Sohn, 1724, zde III, *Von denen Landes-constitutionen und Verordnungen derer beyden Marggraffthuemer Ober- und Niederlausitz*, 2, s. 174–179. Opisy např. NA Praha, ČDK, sign. IV A 4, karton 191, 192.

²⁰ *Tamtéž*, mimo jiné řada jejich zpráv o stavu obou markrabství a okolnostech předávání.

června 1623 kurfiřt skutečně přijal zástavní holdování stavů prostřednictvím hejtmanů zhořeleckého a budyšínského kraje.

Už v ujednáních o zástavním předání je obsaženo jádro všech pozdějších ujednání o předáních, vrcholících tzv. *Traditionsrezessem*. Již zde bylo vyžadováno, aby byly v obou zemích zachovány stávající právní zvyklosti a aby byly ve *statu quo* ponechány také zdejší specifické náboženské poměry, tj. soužití většinových protestantů s výrazně početně slabšími, ale institucionálně poměrně dobře zakotvenými katolíky.

V té souvislosti se dochovaly mimo jiné texty přísah čtyř nejdůležitějších zemských úředníků – zemského fojta, zemského hejtmana, podhejtmana a gegenhandlera (pověřeného zejména finančními záležitostmi), kteří měli být nadále stanovováni paralelně králem a kurfiřtem a oběma byli zavázáni poslušností,²¹ což bylo nepochybně v řadě případů takřka nemožné, vzhledem k tomu, že často byly příkazy obou stran přímo protichůdné. Očividně už v té době kurfiřt získával na lužické věci stále větší faktický vliv, než odpovídalo jeho pozici zástavního pána.

Je otázka, zda Ferdinand II. vnímal zástavu jako dočasnou či trvalou. Dobrozdání o možnostech vykoupení markrabství se ve fondech *České dvorské kanceláře* objevují periodicky po celý zbytek dvacátých let 17. století a zdá se, že na vyplacení Lužic myslil český král ještě na přelomu let 1629 a 1630.²² Celá otázka ale pokaždé ztroskotala na nedostatku financí.

Důvodem předání bylo v první řadě pokrytí kurfiřtových válečných nákladů. Finanční poměry obou markrabství byly ovšem v dosti špatném stavu; obě země byly zejména dosti zadlužené. Zeměpanské příjmy tu byly dosti nahodilé (výnosy dvorních soudů, nepříliš významné celní poplatky, dávky z vaření piva). Podstatnější bývaly pravidelně schvalované kontribuce, nejčastěji povolované na turecké války, jejichž odvádění ovšem často vázlo. Situaci komplikovalo také aktuální zhoršení mince.²³

Postavení lužických stavů bylo nyní velmi ošemetné. Někteří šlechtici byli kvůli aktivnímu podílu na české rebelii zpočátku vyňati z obecné amnestie, potom byli potrestáni alespoň pokutami a museli vystavit písemný revers o svém příštím chování a o věrnosti Habsburkům, ovšem již do rukou saského kurfiřta.²⁴

²¹ NA Praha, ČDK, sign. II A 3, kart. 56.

²² Např. NA Praha, ČDK, sign. IV A 4, kart. 191, např. *Gutachten der Stadthalter in Böhmen wegen auslösung der Margg: Ober vnd NiderLausitz, September 1628* a řada dalších dobrozdání.

²³ H. KNOTHE, *Die Oberlausitz*, zvláště s. 199–202.

²⁴ Také tyto reversy se dochovaly v opisech v českých fondech. Jednalo se např. o Kryštofa z Nostic, Mikuláše z Gersdorfu, Joba z Bomsdorffu a další, srov. NA Praha, ČDK, sign. IV A 4, kart. 191.

Do čela správy v Lužicích byli znovu dosazeni někdejší zemští fojtové, v Horní Lužici Karel Hannibal z Donína, v Lužici Dolní Jindřich Anselm z Promnic. České úřady si stále udržovaly určitou představu o poměrech v Lužicích; v královských fondech se dochovaly např. i instrukce úředníků předávané do Lužic (ještě v říjnu 1630) nebo zprávy o tamních poměrech. V Lužicích byli přítomni královští zplnomocněnci, kteří předkládali králi účty z příjmů a dluhů markrabství, přičemž se často probíraly i nedoplatky na daních ještě z doby předbělohorské. Čas od času české úřady řešily např. i hrdelní zločiny v Lužicích.²⁵

Ferdinand II. při zástavním předávání Lužic jistě nepředpokládal, že se mu v průběhu války kurfiřt odcizí a nakonec přejde do nepřátelského tábora: Jan Jiří se v létě 1631 přiklonil na stranu švédského krále Gustava Adolfa. Od října 1631 trpěly Lužice, strategicky položené, průchody císařských a saských jednotek a jejich spojenců. Tehdejší chaos dokládá skutečnost, že zůstaly v moci kurfiřta i v době, kdy bojoval proti Habsburkům. Roku 1633 vpadl do Horní Lužice Albrecht z Valdštejna, dobyl Zhořelec a Budyšín, ale kurfiřt hned následujícího roku zahnal valdštejnské jednotky do Slezska. Zvláště tvrdě byl postižen na počátku květnu 1634 Budyšín, když tam nakvartýrované císařské jednotky obrista Goltze odtáhly před saskými jednotkami a při tom vypálily celé město.²⁶ Také Dolní Lužice trpěla už na konci 20. letch opakovanými průchody vojsk přes své území. Třikrát tak tudy vedl své vojsko například Albrecht z Valdštejna cestou do Pobaltí.

Cestu k ukončení konfliktu Habsburků a Wettinů otevřelo až vítězství císařského vojska nad Švédskem v bitvě u Nördlingenu v září 1634, které znamenalo dočasnou habsburskou převahu a přivedlo saského kurfiřta Jana Jiřího zpátky na stranu Ferdinanda II. Dohody vyvrcholily separátním pražským mírem, který byl podepsán 30. května 1635 a řešil především celoříšské záležitosti (potvrzení augšpurského míru z 1555, pozastavení restitučního ediktu).²⁷ Jeho součástí byl potom tzv. *Traditionsrecess* (nebo *Nebenrecess*), který nebyl uveden v hlavním textu mírových ujednání a jímž Ferdinand II. odstoupil kurfiřtovi Horní a Dolní Lužici, neboť nebyl schopen vyrovnat dluh za saskou spoluúčast při potlačování českého povstání, který se mezitím vyšplhal až na 72 tun zlata. *Recess*,

²⁵ Hofkammerarchiv Wien, *Reichsakten*, sg. F 128, např. červen 1628.

²⁶ K Budyšinu *Zwischen den Zeiten. Die Museen und Archive der Stadt Bautzen präsentieren sich*, I–II, Bautzen – Dresden 2002, zde I, Hagen SCHULZ, *Zur Geschichte Bautzen*, s. 19–28, zvláště s. 20–21.

²⁷ Text pražského míru např. *Neue und vollständigere Sammlung der Reichs-Abschiede, welche von den Zeiten Kayser Conrads des II. bis jetzo, auf den teutschen Reichs-Tägen abgefasst worden, sammt den wichtigsten Reichs-Schlüssen*, I–IV, hrsg. v. Heinrich Christian VON SENCKENBERG, Frankfurt am Mainz 1747, zde III, s. 534.

dochovaný v originále v Praze i Drážďanech, je opatřen pečeti císaře a kurfiřta a jejich vlastnoručními podpisy.²⁸

Recess, který zpečetil významnou teritoriální ztrátu českého státu, byl dokument dalekosáhlé platnosti, nebyl ale ve všech bodech jednoznačný a zainteresované strany zřejmě záměrně často vykládaly jeho ustanovení rozdílně, což působilo další problémy. O jeho významu nicméně svědčí i řada přípravných dokumentů a nesčetné množství ověřených i neověřených opisů, které se nacházejí dodnes v řadě archivů českých, německých i rakouských.

Podrobně se znovu řeší průběh předání, vysílání rozmanitých komisařů s přesnými instrukcemi atd. V záležitosti se intenzivně angažovala česká dvorská kancelář, která dohlížela i na předávání důležitých knih a dokumentů, přičemž zdůrazňovala, že i sami předávací komisaři se s jejich obsahem musí důkladně seznámit.²⁹ Proto také tehdy vznikla řada opisů k lužickým záležitostem. Při té příležitosti byly také znovu potvrzovány např. staré listiny, jako listiny, již Karel IV. inkorporoval Lužice Čechám a již pak potvrdil Vladislav Jagellonský (1510).³⁰ K předání mělo dojít na zemských sněmech v hornolužickém Zhořelci, respektive v dolnolužickém Gubenu do šesti měsíců od uzavření míru, to jest do posledního listopadu 1635; vše se ale protáhlo až do jara příštího roku. Zachovaly se i dokumenty vypisující předávací sněmy.³¹ I pro české poměry je zajímavá díkce dopisů Ferdinanda II., sepsaných v té souvislosti a ospravedlňujících předání, které pomohlo „*k udušení a zklidnění rebelie, která vznikla v našem dědičném království českém*“ díky „*rozsáhlým službám kurfiřtovým*“.³²

Horní a Dolní Lužice byly Sasku předány dědičně a neodvolatelně, ale výhradně jako řádné léno České koruny v mužské linii:³³ nemohly tedy být kurfiřtskému území inkorporovány a nejvyšším lenním pánem území zůstával i nadále český král. To mělo důsledky i na další vývoj Lužic, které se mohly vyvíjet v rámci saských držav dosti autonomně. Kurfiřtové však nebyli vázáni konkrétními lenními povinnostmi, nemuseli

²⁸ Např. exemplář *Recess Zwischen Kaiser Ferdinand dem Andern, vnd Churfürst Johann Georgen zu Sachsen wegen Abtretung der beeden Marggraffthumber Ober- vnd Nider-Lausitz auffgerichtet, Datirt Prag, den 30. Maij Anno 1635*, SHSTA Dresden, Originalurkunden nr. 13021 (dále *Recess*). Řada opisů se nachází jinde v drážďanském archivu, archivech hornolužických měst i církevních institucí i v českých fondech; na jejich úplný výčet je tu nutno rezignovat.

²⁹ Např. dobrozdání z 2. srpna 1635, NA Praha, ČDK, sign. IV A 4, kart. 191.

³⁰ ČDK, *odstoupení Sasku*: inv. č. 567, sg. II A 3, kart. 56. Tamtéž i opisy Immissionsrecesu pro Horní a Dolní Lužici.

³¹ Např. kurfiřtův dopis z 27. září 1635, *tamtéž*.

³² Např. v plné moci pro předávací komisaře z 16. února 1636, NA Praha, ČDK, sign. II A 4, kart. 192.

³³ „... *erblich, eigenthumlich und unwiederrufflich, jedoch Lehensweise, vnd wie rechten Mannlehens art und Eigenschaft mit sich bringt*,“ *Recess*.

navštěvovat české zemské sněmy, řídit se českou jurisdikcí či odvádět České koruně daně. Pouze v případě všeobecného ohrožení ze strany Turků, popř. jiného nepřítele, měli poslat vojenskou pomoc. Tento fakt ještě zkomplikoval už tak složité státoprávní postavení Lužic ve vztahu k Říši i České koruně, které mnohdy nebylo jasné ani současníkům.

Podle *recessu* měly k předání dát svůj souhlas stavy České koruny jako ručitelé státoprávní celistvosti českých zemí. Předání lužických markrabství bylo skutečně projednáno na sněmu v březnu roku 1636. Stavy vyslechly komisaře, kteří v králově pověření vylicili nutnost předání, a vyslovily k němu souhlas.³⁴

V *recessu* sice bylo proklamováno, že Lužice nemají být Koruně české zcizeny a v duchu dávných inkorporací Karla IV. mají být nazírány nadále jako její součást. *De facto* se ale i v textu *recessu* o zcizení, resp. o úplném předání hovoří. Zajímavá je klauzule, že k předání je třeba získat rovněž svolení krále španělského, dalších španělských Habsburků a všech arcivévodů rakouského domu. Vyřizování souhlasů členů habsburské rodiny se táhlo po celý rok 1636; i ty se dochovaly mj. v opisech v českých fondech.³⁵

Navzdory výminkám lenního práva a tomu, že císař jako český král měl nadále právo nosit titul i znak markrabství, saský kurfiřt získal Lužice jako suverénní pán včetně všech práv v daňových a soudních záležitostech, včetně titulu – od této chvíle tedy existovala dvě markrabata horno- a dolnolužická – znaku a dalších panovnických regálů. Kurfiřt měl právo sám jmenovat nejvyšší úředníky a měl být osvobozen od každé vnější jurisdikce.

Praktické podmínky odstoupení roku 1635 navazovaly na podrobná ustanovení o zástavě Lužic z roku 1623. Podle tradičního *recesu* získal saský kurfiřt Lužice jako jejich svrchovaný pán včetně všech práv v daňových a soudních záležitostech, včetně titulu, znaku a zeměpanských cel, dolů, mincovního regálu, s lidmi, zámky, městy, rytířstvem, lesy, horami, údolím, honitbami, vodními toky atd. atd., které vlastnil stávající císař i předchozí čeští králové jakožto markrabata v Horní a Dolní Lužici. Nejvyšší úřady už nebyly jmenovány společně kurfiřtem a císařem, jako tomu bylo za zástavy, ale kurfiřtem samotným.

Z *recesu* plynuly Sasku i určité závazky. Kurfiřt Jan Jiří slíbil do roka požádat císaře o udělení Lužic v léno a stejně tak měli činit i jeho nástupci. Obleňování saského kurfiřta lužickými markrabstvími trvalo ještě v 18. století a bylo příležitostí i k četným teoretickým

³⁴ Vycházím z opisů v NA Praha, ČDK, sign. IV A 4, kart. 192.

³⁵ NA Praha, ČDK, sign. II A 3, kart. 56.

pojednáním. Ke složení holdu mělo vždy mělo dojít *coram Throno*. Stalo se tak roku 1660, 1687, 1693, 1702, 1708. Naposledy saský kurfiřt složil hold za Lužice roku 1804.³⁶

Jan Jiří se musel také zaručit, že on i jeho nástupci budou ochraňovat katolické duchovenstvo a instituce v obou Lužicích, jmenovitě budyšínskou kapitolu a ženské kláštery Marienstern, Marienthal a Lubán a mužský klášter v Neuzelle, spolu s jejich poddanými a služebníky. Zejména v náboženských poměrech mělo výslovně zůstat vše při starém. Při svých právech a zvyklostech měla být chráněna též luteránská konfese.³⁷ Ani jedna ze stran ovšem tyto požadavky později nerespektovala stoprocentně. Závazky uchování náboženského statu quo měly být opakovány při každém dalším udělování léna, stejně jako slib, že kurfiřt zemským stavům zachová staré svobody.

Kromě samotného *recessu* se dochovala i řada dokumentů upřesňujících jeho naplnění. Ferdinand II. v nich opakovaně zdůrazňuje, že byl nucen země zastavit kvůli splacení válečných nákladů kurfiřta. Mimo jiné bylo také nutno uvolnit stavy a poddané obou Lužic z poslušnosti k panovníkovi. K předání markrabství stanovil Ferdinand II. komisaře Kryštofa ze Schellendorfu, Felixe Rüdinger a Melchiora Erbeho. Dochovaly se i direktivy pro předávací komisaře a jejich zpráva o tom, jak předání proběhlo.

Až v dubnu 1636 předali královští komisaři Lužice formálně kurfiřtovým delegátům. Napřesrok, v říjnu 1637 pak ve Zhořelci a Žarech nový zeměpán potvrdil stavům jejich privilegia a dodržování konfesního *statu quo*,³⁸ a vzápětí přijal jejich slavnostní hold. Císař pak země udělil kurfiřtovi v léno v srpnu roku 1638 a v září 1638 se zřekl ještě zvláštním prohlášením některých svých nároků. Jak vidno, celé předání úzkostlivě respektovalo formální podrobnosti. Kurfiřtův vliv, který se v Lužicích projevoval od roku 1620, byl tak potvrzen a stal se výlučným.

V kontextu říšských událostí představovaly popsané politickoteritoriální změny zřejmě naprostou marginálii, což je i příznačné pro okrajovou pozici Lužic v rámci říše. Událost byla patrně zvnějšku vnímána spíše jako „soukromá akce“ mezi českým králem a kurfiřtem. Nasvědčuje tomu svědectví říšské historiografie i některé historické rozklady z 18. století, které se dochovaly ve vídeňských fondech a zabývaly na základě starších dokumentů okolnostmi předání Lužic a zejména výminkou zachování katolické víry tamtéž (1755), kde se

³⁶ Lenní reversy saských kurfiřtů k Lužicím jsou v originálech dochovány ve fondu NA Praha, ČDK, sign. IV A 4.

³⁷ *Recess*.

³⁸ Christian Gottlieb KÄUFFER, *Abriß der oberlausitzischen Geschichte*, I–IV, Görlitz 1802–1806, zde IV, s. 257–259.

poznává, že veřejná jednání se týkala celoříšských záležitostí, tajná, soukromá potom Lužic.³⁹

Ať už budeme předání Lužic Sasku vnímat jako jejich navrácení do středoněmeckého prostoru, kam přirozeně náležely a odkud byly vytrženy jen shodou náhod a dynastických konstelací, jak soudí např. německý badatel K. Blaschke, nebo jako vytržení z tradičních vazeb České koruny, státoprávní příslušnost Lužic se rokem 1635, v podstatě aniž by její obyvatelé byli dotazováni na svůj názor, natrvalo změnila. Lužice budou nadále sdílet osudy Saska, respektive později Pruska a Německa.⁴⁰ Zajímavé je, že při pohledu zvnějšku byly Lužice stále vnímány jako součást českého státu a jeho inkorporovaných území: roku 1654, ale i v 18. století se objevují stále na mapách zemí České koruny.⁴¹

Změnu v respektovaných lenních vztazích mezi Lužicemi a Českou korunou přinesl až vídeňský kongres. 18. května 1815 bylo Sasko nuceno postoupit Prusku celou Dolní Lužici a východní část Lužice Horní.⁴² Státoprávní poměry těchto postoupených částí byly nově upraveny: český král se vzdal lenní výsosti nad pruskou Lužicí a vyhradil si k ní pouze dědičný nápad po vymření královského rodu pruského, tedy Hohenzollernů. Nad saskou částí zůstala dosavadní práva českého léna zachována, léno však od roku 1804 už ani k saské části Lužice nebylo neudělováno.

Tyto úmluvy už nebyly, jak by vyžadovala stará česká ústava, schváleny českým sněmem.⁴³ Po vydání saské ústavy 1831 se saský král prohlásil suverénem i v Lužicích, čímž zanikla lenní výsost českého krále. Roku 1845 se český král vzdal také práva zasahovat do záležitostí zdejších katolických institucí. Nároky českého státu se pak staly ještě pochybnějšími při vstupu Saska do nové říše německé. Státoprávně historický argument o příslušnosti Lužic k České koruně zazníval již jen sporadicky při úvahách o připojení slovanských regionů Lužic k nově vznikajícímu Československu roku 1918; nová republika už vznikala spíše na principu národnostním.

³⁹ ÖStA Wien, HHStA, *Österreichische Akten*, Böhmen 30 (*Nachricht von denen abgetretenen beyder Markgraffthumern Ober- und Nieder-Lausnitz*).

⁴⁰ Obecněji k významu změny teritoriální příslušnosti Lužic též Martin REUTHER, *Die Oberlausitz als Geschichtsraum. Wesen und Eigenart*, in: *Blätter für deutsche Landesgeschichte* 93, 1957, s. 102–128, zvláště s. 114–155; K. BLASCHKE, *Übergang*, s. 106.

⁴¹ Srov. alespoň mapy ve sbírce NA Praha, *Mapy a plány*, inv. č. 71, sg. I a 37, mapa Sansona d'Abbeville z roku 1654, či *tamtéž*, inv. č. 54, sign. I a 21, mapa zemí České koruny z roku 1740.

⁴² Karlheinz BLASCHKE, *Bewahrte Einheit. Die Oberlausitz in den 130 Jahren erzwungener Teilung 1815–1945*, in: *TÝŽ, Beiträge*, s. 161–190.

⁴³ Zdůrazňuje to např. J. KAPRAS, *Lužice jako menšina*, s. 8; srov. dále Julius PFEIFFER, *Das Verhältnis der Oberlausitz zur Krone Böhmen. Ein Beitrag zur Geschichte der Lausitz*, in: *NLM* 50, 1873, s. 77–101; Max HERZOG VON SACHSEN, *Die staatsrechtliche Stellung des kgl. Sächs. Margft. Oberlausitz*, s. 1. 1892.

Jen těžko lze vysledovat, jak byla změna státní příslušnosti Lužic jako významná událost třicetileté války vnímána obyvateli země: jistě bylo jeho přijetí ovlivněno i jejich konfesní orientací. Saské absolutistické snahy, které se už v 17. století projevovaly zejména v daňových požadavcích, narážely ovšem na trvalý odpor u lužických stavů bez rozdílu konfese. Zejména města i kláštery byly hospodářsky využívány a omezovány ve svých právech. Proti tomu se mohly odvolávat – právě na základě tradičního recesu – na privilegia získaná za doby českých králů a nutnost zachovávat status quo. Většinou při tom byla úspěšné.

Povědomí o někdejší příslušnosti k Českému království se v zemi rozhodně nevytratilo, byť nevyjadřovalo touhu po zvratu poměrů, ale spíše historické reminiscence a tvořilo jeden ze základů pro udržení svébytnosti markrabství uvnitř saského soustátí. Dokládají to i podrobné rozklady o české minulosti ve vydaných historických dílech i rukopisném městském kronikářství. V případě měst šlo v první řadě o to, oslavit konkrétní město, a českými kořeny jejich vzniku – spojovány byly často s českými pověstmi a čerpaly např. z Hájka – doložit jeho starobylost.⁴⁴

Proti nostalgii po české minulosti ale vždy hovořila konfesní orientace převážně luteránských autorů: luteránům se nepochybně vedlo lépe za Sasů než Habsburků. Také šlechta, která nacházela slušné uplatnění v saské státní správě, se zdála být se saskou vládou více méně spokojená. Regionální historiografie 18. století potom zdůrazňovala pradávnou náležitost Lužic k říšskému prostoru; podle ní jejich předání Sasku znamenalo jejich navrácení tam, kam odedávna patřily.

Přetrvávající církevní svazky mezi Čechami a katolickou lužickou minoritou v 17. a 18. století naopak dokládají, že mezi lužickými katolíky celkem pochopitelně nebyla změna státoprávní příslušnosti vnímána pozitivně a nebyla ani hned následována přetržením vztahů na dalších rovinách (náboženské, kulturní, společenské), ačkoli tyto vazby často odporovaly právě příslušnosti teritoriální. Jako otevřenou provokaci vyjadřující tento vztah můžeme vnímat např. sošku českého lva umístěnou na kašnu na nádvoří mariensternského kláštera ve 30. letech 18. věku. Výslovně bohemikálně orientované jsou také dějiny poutního místa Róžant, práce jezuity lužickosrbského původu Jakuba Xavera Ticina.⁴⁵ Je ovšem otázka, co tu bylo pročeské a co katolické, neboť kláštery se potýkaly zejména s tím, že pevněji se etabloující raně novověký stát stále více ignoroval jejich nadnárodní řádové organizace.

⁴⁴ K tomuto tématu připravuji s L. Bobkovou rozsáhlejší studii.

⁴⁵ Jacobus Xaverus TICINUS, *Epitome historiae Rosenthalensis*, Pragae 1692.

Konkrétní vnímání vestfálského míru a předání Lužic zhruba sto let po událostech ilustruje zajímavá práce u nás málo známého Kristiána Knautheho (1706–1784), protestantského pastora v hornolužickém Friedersdorfu, syna brašnáře a vnuka severočeského exulanta. Knauthe, významný historik raného hornolužického osvědčení, který se zajímal i o dějiny a kulturu Lužických Srbů, správu a církevní dějiny Horní Lužice, věnoval stoletému jubileu uzavření vestfálského míru a jeho důsledkům jeden z řady svých drobnějších spisů (1749).⁴⁶

Už v názvu dílka Knauthe prohlašuje že bude pojednávat „o vestfálském míru a jaké štěstí přinesl Sasku a Horní Lužici“. Nenajdeme u něj stesky po přináležitosti Lužic k Čechům, ba naopak, vědomí změny státoprávní příslušnosti je zastíněno jinými událostmi, především ukončením dlouhé, krvavé a pustošivé třicetileté války. Knauthe ve svých osvědčenských představách chce podat *obecnému člověku* ponaučení o vestfálském míru a předchozích událostech. Vychází přitom z řady starších autorů (Pfanner, Sleidanus, Theatrum Europeum).

Knauthe popisuje vzestup protestantství v Říši, které chválí jako odstranění bezvěreckých rituů a zvyklostí, průběh říšských sněmů ve Wormsu a Špýru, šmalkaldskou válku, jednání o tridentském koncilu, a to spíše z říšské než z regionální lužické optiky.⁴⁷ Utváření dvou náboženských stran v říši pak jasně směřuje ke třicetileté válce; Knauthe přechází k „českému nepokoji“ a k „*nešťastné bitvě na Bílé hoře u Prahy*“, již klade podle starého juliánského kalendáře na 29. října 1620.⁴⁸ Saský kurfiřt Jan Jiří tehdy působil také v Lužici a země se mu podrobila. Knauthe přitom opomíjí, že kurfiřt jednal v pověření „nepřátelského“ císaře.

Opět se potom vrací k celoříšským událostem: restitučnímu ediktu, švédskému angažmá ve válce či uzavření míru mezi Saskem a císařem. V následujících pasážích popisuje válečné útrapy Saska a velmi loajálně chválí úsilí kurfiřtů, kteří pomáhají rozkvětu země. Při té příležitosti ale Lužičan ani nezmíní předání Lužice, patrně veden příliš svými předlohami, zaměřenými na celou Říši. Zakončuje pak svůj „makrohistorický výklad“ rozkladem o vestfálském míru.

⁴⁶ Christian KNAUTHE, *Historische Nachricht von dem Westphälischen Frieden, und der daher Sachsen und Oberlausitz entstandenen Glückseligkeit; zum Andenken bey dem hundertjährigen Jubelfeste*, Görlitz, Richter und Compagnie, 1749. Dílo je k dispozici např. v Sächsische Landes- und Universitätsbibliothek Dresden, konvolut sign. H Germ. D. 259, varia.

⁴⁷ *Tamtéž*, s. 6–14.

⁴⁸ *Tamtéž*, s. 14.

Vestfálským mírem si Sasko udrželo nejen sekularizovaná duchovní teritoria, ale získalo i nová území, tedy Lužice. Tak pustošivá válka přinesla i něco pozitivního: země je po sta letech míru – což je nutno vnímat jako určitou nadsázku, přinejmenším Lužice byly postiženy i severní válkou – mnohem krásnější a bohatší. Knauthe zmiňuje nejen obnovy hradů a zámků, ale také vznik nových měst díky českým exulantům (Johann Georgenstadt, Neusalza).⁴⁹ Toto období přineslo také vydání nových zákonů, shrnutých v *Corpus Juris Augustaeum* a v saském procesním řádu, zřízení domů pro sirotky a chudé atd. Také evangelické náboženství požívá plodů míru: opravují se kostely, byly odstraněny rozpory v církvi, rozvíjela se katechese. V Sasku roste také vzdělanost a rozvíjí se výroba textilu i porcelánu.

Také lužická markrabství těží z výsledků vestfálského míru ve veřejné správě, církevních záležitostech, umění a vědách. Podle Knautheho Lužice, „*poté, co vzešlo světlo Evangelia*“, sice požívaly už za Habsburků nerušené náboženské svobody. Ovšem když se rozpoutal „*český nepokoj*“, byly zapleteny do ničivých rozbrojů.⁵⁰ Knauthe znovu stručně rekapituluje historii předávání Lužic Sasku od roku 1623 do roku 1635 jakožto českého léna. Kurfiřt přivedl zemi pod poslušenství císaře, přičemž zvlášť utrpělo hlavní město Budyšín. Vzápětí mohla země začít doufat, že „*zazelená pod kurfiřtskou vládou*“. Tehdy se však rozpoutala násilná rekatolizace v Čechách, kdy i Lužičanům hrozil příchod takzvaných *Seligmacher*, to jest valdštejských a loblkovických dragounů, kteří nutili ve Slezsku obyvatele k přijetí římského náboženství. Nebezpečí násilné rekatolizace bylo odvráceno právě díky saskému kurfiřtovi, jemuž byla území předána. Ten se nicméně „*cítil být donucen*“ přerušit spojenectví s císařem a spojit se se Švédskem.⁵¹ Důsledkem toho byla Lužice pustošena střídavými vpády valdštejských a švédských vojsk. Konečně se země dočkala konce války a mohla oslavit díkůvzdání za mír; do Knautheho řádků tu proniká jasné vnímání války jako Božího trestu za lidské hříchy.

Rokem 1650 však nastal klid a rozkvět církve i škol, ale i zemědělství či soukenictví – a to především díky soukeníkům, kteří před reformací odešli z Čech a Slezska. Zlepšuje se i správa země: byla vydána řada „*spásných zákonů a nařízení*“, vznikaly i káznice a sirotčince. Knauthe neopomene zmínit vznik svobodného světského dámského ústavu Joachimstein a zřízení společnosti pro vdovy a sirotky kněží (1712) a další charitativní sdružení a kolegia. Připomíná i hraniční kostely, skýtající možnost evangelické bohoslužby pro Slezany, zbavené

⁴⁹ *Tamtéž*, s. 20n.

⁵⁰ *Tamtéž*, s. 38n.

⁵¹ „... *genöthiget, mit dem Kaiser zu brechen*“, *tamtéž*, s. 39.

této možnosti (Friedersdorf am Queiß 1655, Schöndorf 1652, NiederWiesa 1669) a pro Čechy v Gerlachsheimu. S nárůstem počtu obyvatel se zvýšil počet kněží a vznikaly nové filiální kostely. Dokonce i Čechům – *Czechitum* neboli *Stockböhmern* – jak je Knauthe nazývá, byla umožněna bohoslužba v české řeči, zejména v Žitavě i na dalších místech. Také v Lužicích se rozvíjela katecheze, vydávaly se náboženské knihy a zpěvníky. Dokonce i Lužičtí Srbové se dočkali úplných zpěvníků, bible a dalších křesťanských knih. Knauthe naopak vůbec nehovoří o osudech lužické katolické menšiny.

Knauthe vnímá uzavření vestfálského míru veskrze pozitivně, především jako ukončení pustošivé náboženské války, která mu jako osvícenci připadala jako jen málo pochopitelná. Vestfálský mír přinesl konečně klid a s ním blaho Sasku i Horní Lužici. Knauthe jako luterán v podstatě pozitivně vnímá i podřízení Lužic luteránskému zeměpánovi.

Die Übergabe der Ober- und Niederlausitz an Sachsen 1620–1635

Die Übergabe der Ober- und Niederlausitz an Sachsen im Jahre 1635 gehört zu den bedeutenden territorialen Ergebnissen des dreißigjährigen Krieges. Es ist nichtsdestoweniger interessant, dass dieser Wechsel nicht direkt im Text der westfälischen Friedenshandlungen verankert wurde. Der Übergang, im so genannten *Traditions-* oder *Nebenrecess* aus dem 30. Mai 1635 anlässlich des Pragerfriedens festgelegt, wurde eher als eine Angelegenheit privater Natur zwischen dem böhmischen König Ferdinand II. und sächsischen Kurfürst Johann Georg I. wahrgenommen.

Ich behandle vor allem die konkreten Umstände dieses komplizierten und langfristigen Territorialwechsels, der sich auch in den Quellen der böhmischen Provenienz reich widerspiegelt. Man musste genau den Ablauf der Übergabe festsetzen, die dann mehrere Jahre – zuerst als Pfand-, dann als Vollübergabe dauerte. Während der Pfandübergabe wurden die Lausitzen zweifach und parallel von den böhmischen und sächsischen Beamten verwaltet. Es wurde vor allem die Versicherung der Einkünfte aus den mit den Schulden belasteten und durch den Krieg verwüsteten Marggrafschaften verfolgt, die die Kriegskosten des Kurfürsten bedecken sollten.

Die definitive Übergabe des Landes an Sachsen folgte der Unfähigkeit der Habsburgen, die Kosten von Johann Georg I. zu bezahlen. Ober- und Niederlausitz wurden nichtsdestoweniger als Erblehen der böhmischen Krone abgetreten, mit dem Vorbehalt der Rückgabe im Fall des Aussterbens der Wettiner. Der Übergang musste auch vom böhmischen, ober- und niederlausitzischen Landtag angenommen werden. Ihre Zustimmungen dazu mussten auch alle Mitglieder der habsburgischen Dynastie geben.

Die Wahrnehmung der Übergabe bei den Einwohnern der Lausitzen kann nur schwer verfolgt werden; sie wurde sicherlich auch durch ihre Konfession beeinflusst. Für die Protestanten soll die Arbeit des Nachkommens des böhmischen Exulanten Christian Knauthe über den Westfälischen Frieden und seine Folgen (1749) genannt werden. Knauthe lobt vor allem den Frieden als solchen und nimmt positiv die Unterstellung der Lausitzen dem protestantischen Landesherrn wahr. Dagegen die dauernden kirchlichen Verhältnissen zwischen Böhmen und der katholischen lausitzischen Minderheit im 17. und 18. Jh. beweisen, dass der Wechsel der Landesobrigkeit nicht nur positiv angenommen werden musste und dass auch nicht direkt Unterbrechung der Kontakte auf der kulturellen, religiösen oder gesellschaftlichen Ebene folgen musste.